

Sylvia Kowara*

BUDOWNICTWO DREWNIANE W SZADKU

Szadek, miasto o genezie średniowiecznej, od początku swego istnienia przez wiele wieków budowane było z drewna – drewniane domy, kościoły, obiekty publiczne i zagrody. Zaledwie 200 lat temu zaczęły pojawiać się w mieście pierwsze budynki murowane, a szybki przyrost ich liczby obserwuje się dopiero w XX w.

Pozostałości drewnianej zabudowy miasta, to niestety obiekty powoli odchodzące w zapomnienie. Tylko niewiele z nich zachowało charakterystyczną sylwetę, koloryt i charakterystyczne elementy architektoniczne.

Budynki drewniane stanowią obecnie 17% ogólnej zabudowy pozostającej w granicach miasta. Z ogólnej liczby 1378 wszystkich budynków, 240 zbudowanych jest z drewna¹. Pełnią one funkcje mieszkaniowe i gospodarcze, w tym magazynowe, produkcyjne, usługowe i inne. Zabudowa gospodarcza stanowi w tej grupie większość. Drewnianych budynków mieszkalnych jest 61, co stanowi 14% budynków mieszkalnych ogółem, których w Szadku jest 439.

Artykuł ten przedstawia rozwój budownictwa drewnianego w Szadku na tle ziemi sieradzkiej, jak również zawiera analizę istniejących zasobów zabudowy drewnianej miasta z uwzględnieniem takich kryteriów, jak wiek i walory architektoniczne. Poruszona zostanie również kwestia ochrony zabudowy drewnianej.

Przekrój dziejowy

Budownictwo drewniane na ziemiach polskich sięga VIII w. p.n.e.², a jego początki są związane z pojawianiem się najdawniejszych form osadniczych. Osadnictwo na ziemi sieradzkiej zdeteminowane było głównie przez

* Sylvia Kowara, mgr, jest doktorantką w Katedrze Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Ewidencja nieruchomości Urzędu Miasta i Gminy Szadek na dzień 13 II 2009 r.

² W. Bogusz, *Projektowanie architektoniczne i budownictwo regionalne*, Warszawa, 1988.

środowisko geograficzne i koncentrowało się na żyznych glebach dolin rzecznych³. Następnie powoli, w miejsce wykarczowanych obszarów puszczy i lasów, wkraczało na tereny wysoczyznowe. Zdobywano w ten sposób kolejne tereny pod uprawę ziemi i materiał budowlany. Drewno stało się powszechnie stosowanym surowcem, m. in. ze względu na łatwość jego obróbki⁴.

Pierwsze domy drewniane były zarówno budynkami zagłębionymi w ziemi, jak i naziemnymi. Miały na celu ochronę przed zimnem i dzikimi zwierzętami. Ściany takich budynków były plecione, a następnie uszczelniane i oblepiane gliną⁵.

Najdawniejsze ślady osiadłego trybu życia w okolicach Szadku reprezentowane są przez kulturę łużycką (tę samą, z którą łączy się powstanie osady w Biskupinie ok. 2,5 tys. lat temu⁶), a także przez kulturę przeworską okresu rzymskiego.

Większość osad kultury łużyckiej była prawdopodobnie zabudowana drewnianymi domami o zarysie prostokątnym, z podcieniami w ścianie szczytowej. Po zaniku kultury łużyckiej na ziemi sieradzkiej domy pierwszych Słowian miały ponownie charakter ziemianek, budowanych z gliny i trzciny. Pojawiły się również udoskonalone formy budynków mieszkalnych. Chaty słowiańskie, odtworzone na podstawie wykopalisk, miały charakter drewnianych budowli naziemnych lub półziemnych. Były to budowle prostokątne, wewnątrz których znajdowały się paleniska⁷.

We wczesnym średniowieczu pojawiają się już domy drewniane naziemne o konstrukcji wieńcowej. W XII w. budynki mieszkalne z reguły były niewielkie, jednoizbowe, o powierzchni kilkunastu metrów kwadratowych. Zdarzały się domostwa dwuizbowe, ale stanowiły raczej wyjątki. Podniósł się również standard budynków, nadziemne wyposażane były w podłogi z dranic, we wnętrzach zakładano już nie paleniska otwarte, ale piece kopułowe usytuowane w narożach⁸.

Wraz z pojawieniem się chrześcijaństwa powstają pierwsze obiekty drewniane o charakterze sakralnym. Szacuje się, że od początku XIII w. do XV w. na ziemiach polskich wybudowano ok. 5 tys. nowych ośrodków duszpasterskich,

³ C. W. Krassowski, *Początki osadnictwa i architektury drewnianej na ziemiach Polski*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. 32.

⁴ J. Lech, *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, [w:] *Kultura wsi Polski środkowej w procesie zmian*, t. 2, „Prace i Materiały Muzeum Etnograficznego w Łodzi” 1979, Seria Etnograficzna, nr 20.

⁵ C. W. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 1–4, Warszawa, 1989.

⁶ C. W. Krassowski, *Początki...*

⁷ A. Kufel-Dzierzgowska, *Pradzieje sieradzkiego*, [w:] J. Śmiałowski (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.

⁸ C. W. Krassowski, *Początki...*

których obiekty, w zdecydowanej większości, były drewniane⁹. Wiele wskazuje na to, iż w Szadku już na przełomie XI–XII w. istniał pierwszy kościół parafialny pw. św. Idziego (obecnie murowany), na miejscu zaś kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jakuba, powstałego w 1335 r., stał drewniany kościół prawdopodobnie z XIII w., spalony przez krzyżaków w 1331 r.¹⁰

Pod koniec średniowiecza na ziemiach polskie przybyli osadnicy z Zachodu, przynosząc ze sobą nowe techniki budowlane, które znacząco wpłynęły na zmiany w miejscowych tradycjach ciesielskich. Najważniejszą nowością była konstrukcja szkieletowa¹¹, która jednak w Polsce centralnej nie była powszechnie stosowana, rozprzestrzeniając się w tym czasie głównie na terenie Wielkopolski, Pomorza i Dolnego Śląska¹².

W XV w. większe ośrodki miejskie posiadały już w śródmieściach zabudowę murowaną, natomiast w mniejszych miasteczkach dominowała wciąż zabudowa drewniana. W Polsce centralnej przeważały budynki parterowe, jedno- lub dwuizbowe z sienią, rozbudowywane w głąb działki o kolejne pomieszczenia. Budynki stawiano najczęściej szczytem do ulicy¹³.

Wiek XV dla Szadku był okresem rozkwitu, miasto stało się ważnym ośrodkiem sukienniczym, odbywały się tu sejmiki, organizowano turnieje rycerskie, zamieszkiwane było w dużej mierze przez zamożne rodziny mieszczańskie. Takie warunki zapewne miały swoje przełożenie na zabudowę miasta.

Postęp techniczny i rozwój specjalizacji, jaki miał miejsce w XVI w., objął również budownictwo. Pojawiły się pierwsze poradniki poświęcone sprawom budowlanym, działały już przedsiębiorstwa obróbki, sprzedaży i transportu drewnianych elementów konstrukcyjnych. Wykorzystywano głównie konstrukcje sumikowo-łatkową, słupowo-plecionkową i zrębową.

Szadek w XVI w. dotknięty został licznymi pożarami. Mieszczanie trudnili się głównie rzemiosłem, browarnictwem i gorzelnictwem, znaczenie miało również młynarstwo, na terenie miasta istniało wówczas 5 młynów. W tym czasie powstał w Szadku kolejny kościół – św. Ducha¹⁴ przy obecnej ul. Prusinowskiej w pobliżu ul. Szpitalnej, rozebrany w 1908 r.

⁹ G. Ruszczyk, *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007.

¹⁰ T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.

¹¹ Konstrukcja szkieletowa (inaczej ryglowa, szachulec, mur pruski) charakteryzowała się szerszym lub węższym rozstawieniem słupów, spiętych ze sobą jednym lub dwoma poziomami rygli, wzmocnionymi ukośnymi mieczami i zastrzałami.

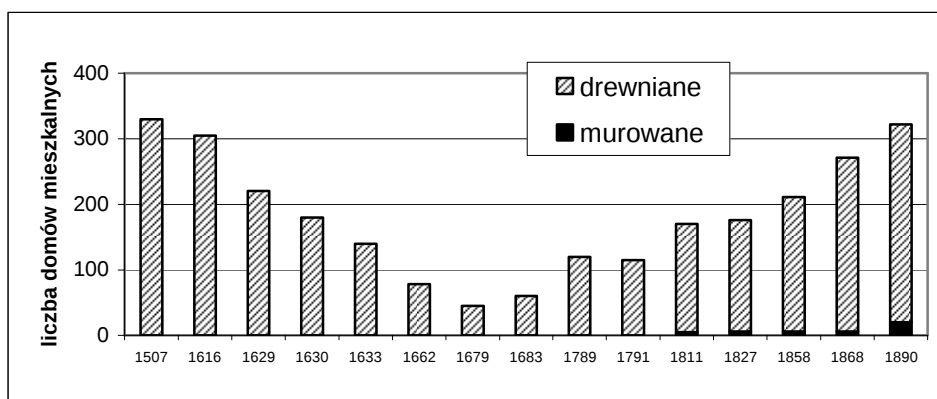
¹² G. Ruszczyk, *Drewno...*

¹³ Tamże.

¹⁴ T. Marszał, *Szadek...*

Należy pamiętać, iż w małych ośrodkach, jakim był Szadek, mieszczanie poza działalnością produkcyjno-usługową trudnili się również rolnictwem, w związku z czym miasta miały w dużej części charakter agrarny. Zabudowa, szczególnie gospodarcza, przypominała często wiejskie zagrody. Istniały tu spichlerze i stodoły. W wielu miastach organizowano tzw. dzielnice stodół, które były oddalone od centrum miasta w celu zabezpieczenia przed pożarem. W Szadku zlokalizowano ją na północ od rynku i do dziś daje się wyodrębnić w przestrzeni miasta – są to okolice ul. Stodolnianej. Nadal istnieje tu zgrupowanie kilku stodół, które służą zagrodom gospodarskim, położonym w obrębie miasta.

Wojny szwedzkie w XVII w. przyniosły spustoszenie kraju – we wszystkich polskich miastach co najmniej połowa zabudowy uległa zniszczeniu. Szadek, nękany kolejnymi pożarami, zaczynał chylić się ku upadkowi. Diametralnie spadła liczba mieszkańców, zmalała również liczba domostw. Z 300 budynków mieszkalnych na początku stulecia pozostało zaledwie 60 obiektów (ryc. 1). Obozowanie wojsk szwedzkich w mieście spowodowało zniszczenie 15 stodół i splądrowanie znacznej jego części. Regres Szadku, który rozpoczął się na początku XVII w., ciągnął się przez cały XVIII w., doprowadzając miasto do upadku¹⁵.

Ryc. 1. Rozwój zabudowy w Szadku w XVI–XIX w.

Źródło: T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek, 1995

Koniec XVIII w. przyniósł Rzeczypospolitej utratę niepodległości. Kraj został podzielony pomiędzy trzech zaborców. Szadek znalazł się najpierw w obszarze zaboru pruskiego. Po wojnach napoleońskich i kongresie wiedeńskim Szadek wszedł w granice Królestwa Polskiego, obdarzonego niewielką autonomią, które po powstaniu styczniowym straciło swoją odrębność i weszło

¹⁵ Tamże.

w skład zaboru rosyjskiego. Podejmowane były wówczas próby ożywienia wielu miast, jednak Szadek nie wykorzystał szansy rozwoju związanej z uprzemysłowieniem na początku XIX w., co przyniosło miastu jedynie nieznaczny wzrost ludnościowy i gospodarczy.

Budownictwo drewniane zaczęło się wówczas kształtować pod wpływem przepisów obowiązujących w państwach zaborczych. Rozwijało się ustawodawstwo budowlane, uwzględniające poza przepisami przeciwpożarowymi, również problemy sanitarne i bezpieczeństwa. Wiele przepisów dotyczyło budowli drewnianych. Dążono m. in. do ograniczania stosowania materiałów drewnianych w budownictwie. Najbardziej surowe przepisy wprowadzono w zaborze pruskim, natomiast w zaborze rosyjskim sytuacja była mniej restrykcyjna. Drewno starano się eliminować przede wszystkim w pokryciach dachowych, z czasem również i w konstrukcji ścian. Pomimo tego XIX w. był okresem dominacji budownictwa drewnianego, szczególnie w małych miastach i wsiach. Przeważała konstrukcja zrębowa (w zaborze pruskim zakazana) oraz sporadycznie szkieletowa. Duże zmiany zaszły w więźbach dachowych, stosowano powszechnie połączenia z wykorzystaniem elementów z żelaza¹⁶.

Na początku XIX w. w Szadku znajdowało się 151 domów drewnianych. Zaczęły pojawić się pierwsze budynki murowane. I w tym stuleciu Szadek dotykały pożary. Jeden z nich zniszczył cały kwartał między ulicami: Stodolnianą, Przatowską, Bobownią i Uniejowską (13 domów oraz 3 stodoły). W wyniku kolejnego pożaru spalone zostały 3 budynki mieszkalne i 16 stodół¹⁷.

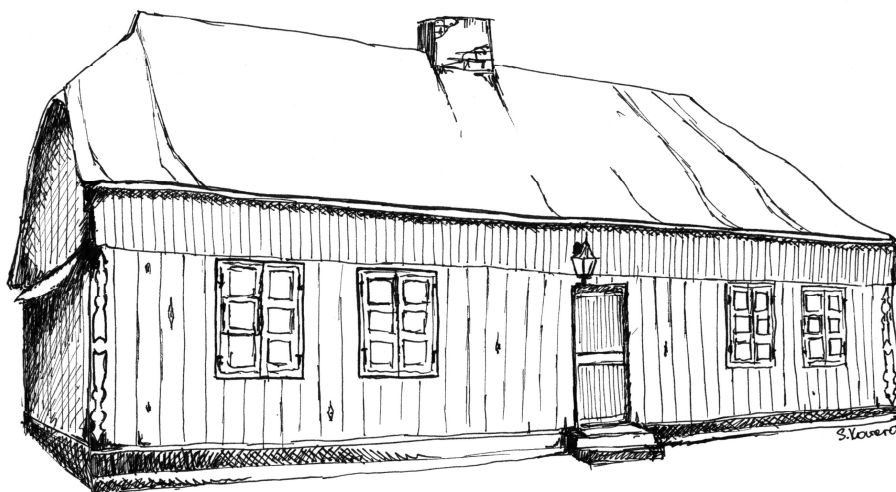
Do końca XIX w. Szadku dominowało budownictwo drewniane. W 1890 r., według inwentarza, istniało w Szadku 280 budynków mieszkalnych, w tym 259 drewnianych¹⁸.

W końcu XIX i na początku XX w. w budownictwie w dalszym ciągu powszechnie stosowana była konstrukcja zrębowa. Sporadycznie wykorzystywano technikę sumikowo-łątkową, słupowo-plecionkową, a także przysłupową. Praktykowana była również kombinacja kilku technik konstrukcyjnych, co można określić jako tzw. styl mieszany. Dachy miały głównie konstrukcję krokwiową lub jętkową, a do nakryć coraz częściej stosowano papę oraz blachę.

¹⁶ G. Ruszczyk, *Drewno...*

¹⁷ T. Marszał, *Szadek...*

¹⁸ B. Chlebowski., W. Wawelski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, Warszawa 1890.

Ryc. 2. Dom mieszkalny drewniany przy ul. Szosa Uniejowska w Szadku,
z pierwszej połowy XIX w.
Źródło: S. Kowara, 2009

I wojna światowa przynosiła Polsce niepodległość, a razem z nią wielkie zniszczenia w zabudowie. Największe spustoszenia dotknęły wsie i miasteczka – w niektórych z nich ocalało nie więcej niż kilkanaście procent przedwojennej zabudowy. Konieczność szybkiej odbudowy powodowała duże zapotrzebowanie na drewno wykorzystywane jako łatwy w obróbce, powszechnie dostępny i tani materiał budowlany. W architekturze dominował wówczas nurt nawiązujący do budownictwa tradycyjnego, odwołujący się do okresu przedrozbiorowego – popularny był „styl swojski” czy „polski”. Jednak już w latach trzydziestych XX w. zaczęła dominować prosta i surowa bryła budynków, gdzie największą wagę przywiązywało się do funkcjonalności¹⁹.

II wojna światowa ponownie przynosiła zniszczenia w zabudowie, a po jej zakończeniu rozpoczął się kolejny etap realizacji budownictwa drewnianego. Podobnie jak po 1918 r. drewno było podstawowym, powszechnie wykorzystywanym, ze względu na dostępność, surowcem. Szybko jednak zaczęto z niego rezygnować na rzecz materiałów ogniotrwałych. Wpłynęły na to względy cywilizacyjne, pojawienie się nowych technologii i technik budowlanych,

¹⁹ G. Ruszczyk, *Drewno...*

rozwój gospodarczy i związane z nim zmiany funkcji obszarów miejskich oraz zmieniające się potrzeby mieszkańców.

Drewniane budynki mieszkalne były wznoszone w Polsce do 1955 r., kiedy to władze komunistyczne wprowadziły administracyjny zakaz realizacji domów z drewna, jako główną przyczynę podając względy ochrony przeciwpożarowej. Tak więc od połowy XX w. drewniana zabudowa małomiasteczkowa powoli odchodzi w przeszłość. Rozporządzenia władz były na tyle skuteczne, że do czasów obecnych rzemiosło ciesielskie, poza kilkoma enklawami (Kurpie, Podhale), niemal zupełnie zanikło²⁰.

I choć obecnie zainteresowanie drewnem wśród inwestorów budowlanych systematycznie wzrasta, to brakuje na rynku specjalistów w zakresie tego rodzaju budownictwa. Brak również krajowych norm techniczno-montażowych, odnoszących się do wykonywania i odbioru robót w zakresie budownictwa drewnianego²¹.

Z drugiej strony nowoczesne technologie obróbki drewna i przygotowania gotowego materiału budulcowego redukują bariery hamujące rozwój budownictwa drewnianego. Istotny pozostaje jednak aspekt ekonomiczny – koszt wykonania budynku mieszkalnego w technologii drewnianej jest dużo wyższy aniżeli koszt wzniesienia budynku murowanego. Częściej technologię tę stosuje się w przypadku budynków usługowych, takich jak pensjonaty czy karczmy, jednak niekoniecznie posiadają one tradycyjną formę, a raczej wykorzystują tzw. formę scenograficzną, bazującą na wątkach historycznych²².

Architektura budownictwa drewnianego

Architektura obiektów drewnianych nawiązuje w znacznym stopniu do środowiska naturalnego danego terenu. Widać to przede wszystkim w kształcie bryły budynku, w konstrukcji ścian i stropów oraz w nachyleniu połaci dachowych i wielkości otworów okiennych. Zorientowanie budynków w stosunku do stron świata oraz rozmieszczenie otworów okiennych było uzależnione od nasłonecznienia, natomiast siła wiatrów i opady decydowały o konstrukcji dachu²³.

Różne style architektoniczne rozprzestrzeniały się po całej Europie. Nic więc dziwnego, że w budownictwie małomiasteczkowym czy sakralnym dochodziło do łączenia ogólnonarodowych sposobów budowania z miejscowymi.

²⁰ P. Olszak, *O potrzebie budowy domów z drewna*, <http://www.stomasz.pl/>, 28 II 2009.

²¹ http://dom.money.pl/domy_drewniane.html, rok publikacji na stronie 2006.

²² R. Misiuk, *Budownictwo drewniane okolic Białegostoku – szanse rozwojowe*, [w:] W. Czarniecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004.

²³ G. Strzelecki (red.), *Zabytkowe obiekty drewniane województwa łódzkiego: stan techniczny na przełomie XX i XXI wieku*, Łódź 2006.

Adaptowane przez lokalnych wykonawców wzory miejskiego rzemiosła nie zagrażały jednak tradycyjnemu polskiemu budownictwu. Zwłaszcza budownictwo drewniane najdłużej zachowało swój narodowy charakter²⁴.

Forma architektoniczna budynków drewnianych uzależniona była od poziomu techniki danego okresu i regionu, a także od sposobu rozplanowania osiedli, określającego wielkość i kształt działek, co z kolei zależało od rozwoju gospodarczego jednostki. Dodatkowym czynnikiem, który mógł rzutować na fizjonomię zabudowy, była zamożność właścicieli oraz ich indywidualne oczekiwania²⁵.

W regionie Polski Środkowej najbardziej powszechne konstrukcje ścian to wieńcowa, sumikowo-łątkowa oraz typ mieszany. Rzadziej, głównie w przypadku zabudowy gospodarczej (choćby stodoł), występowała konstrukcja szkieletowa.

Konstrukcja wieńcowa polega na układaniu poziomo bierwion²⁶ jedno na drugim, w narożnikach połączonych ze sobą w tzw. węgły, będące skrzyżowaniem dwóch elementów zabezpieczonych przed rozsuwaniem się odpowiednimi złączami (w jaskółczy lub rybi ogon, na zamek, na prostą nakładkę). Mogły być one zaopatrzone w narożnikach w tzw. ostatki, czyli wystające poza obrys budynku końce belek. Ściany tego typu wznoszone są najczęściej z okrągłaków, półokrągłaków bądź prostokątnych belek. Fundamenty wykonywane są z wbitych w ziemię pali, ewentualnie z grubych dranic²⁷ bądź kamieni²⁸. W istniejących drewnianych budynkach mieszkalnych w Szadku najczęściej można spotkać mieszany typ konstrukcji ścian. Łączenia narożników wykonane są w konstrukcji wieńcowej, tzn. węgła łączone są najczęściej na zamek, pozbawione ostatków. Do budowy ścian natomiast używa się konstrukcji sumikowo-łątkowej, opartej na elementach pionowych – słupkach (łątkach) oraz elementach poziomych – sumikach, wsuwanych w wyżłobienia w łątkach. Niestety jedynie w ośmiu budynkach ten sposób konstrukcji ścian jest widoczny (ryc. 3). Większość budynków posiada oszalowanie, czyli warstwę pionowych deskowań na ścianach, bądź jest otynkowana.

Dachy drewniane, do których położenia wykorzystuje się najczęściej konstrukcję ciesielską, dzielą się na: krokwiowe, jętkowe, płatwiowokleszczowe i wieszakowe. W budownictwie drewnianym Szadku spotkać możemy trzy pierwsze typy. Dachy krokwiowe stosowane są przy głębokości

²⁴ I. Tłoczek, *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław 1980.

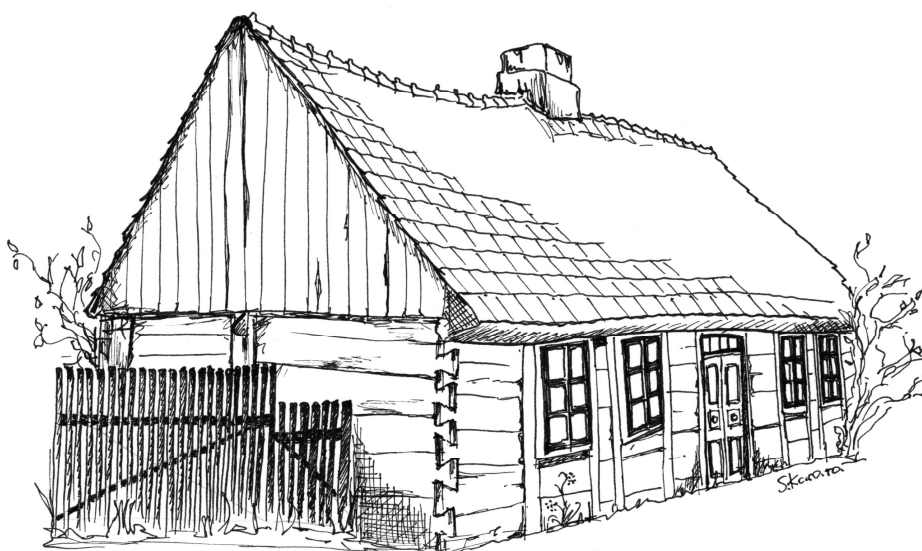
²⁵ Tamże.

²⁶ Bierwiono – drewno okrągłe, ociosane lub przetarte, używane do budowy ścian wieńcowych lub sumikowo-łątkowych.

²⁷ Dranica, dranka – deseczka wykonana ręcznie z wyrzynków drewna iglastego.

²⁸ G. Ruszczyk, *Drewno...*

budynku do 6 m. Składają się z wiązarów²⁹ trójkątnych, powstałych przez odpowiednie połączenie pary krokwi z belką stropu. Przy głębokości budynku ponad 6 m stosuje się dachy jętkowe, które różnią się od krokwiowych tym, że posiadają dodatkowo tzw. jętkę – poziomą belkę w górnej części wiązara jętkowego, podpierającą krokwie. Dachy płatwiowo-kleszczowe natomiast stosowane są w budynkach od 10 do 12 m głębokości. Składają się z dwóch typów wiązarów – pełnych oraz pustych. Wiązary pełne ustawione są co 3–5 m. Na pełny wiązar składa się para krokwi, usztywniających dach za pomocą kleszczy i słupów. Pusty wiązar to krokwie oparte na płatwiach³⁰.

Ryc. 3. Dom mieszkalny drewniany przy ul. Bobownia w Szadku, z początku XX w.
Źródło: S. Kowara, 2009

²⁹ Wiązar – element nośny więźby, w kształcie trójkąta złożonego z pary skośnych krokwi i belki poprzecznej, tzw. tramu. Wiązar ustawia się równolegle, zwykle w odstępach ok. 1 m, w niektórych typach dachów krzyżują się ze sobą.

³⁰ Płatew – pozioma belka w konstrukcji nośnej dachu, prostopadła do jego wiązarów, podtrzymująca krokwie pośrednie bądź łącząca dźwigary dachowe, jednocześnie stanowiąca podporę elementów pokrycia dachowego.

Dachy budynków mieszkalnych w Szadku posiadają w większości kształt dwuspadowy. W kilkunastu przypadkach jest to dach naczółkowy, czyli dwuspadowy z dodatkowymi, krótkimi połaciami na ścianach szczytowych (ryc. 2).

Pierwotnie dachy kryte były słomą lub drewnem. Obecnie w pokryciach dominuje papa, jednak zdarza się pokrycie w postaci dachówki cementowej bądź eternitu. Jeden z budynków pokryty jest drewnianymi gontami (ul. Opłotki).

Najciekawszymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi i najbardziej mistrzowskimi zdobieniami w budynkach były obiekty sakralne. Niestety trudno jest odtworzyć wygląd pierwszych drewnianych kościołów w Szadku, głównie ze względu na brak zachowanej dokumentacji z tego okresu, który to problem dotyczy większości obiektów sakralnych w naszym kraju³¹. Najstarsze drewniane świątynie składały się najczęściej z jednej prostokątnej nawy i trochę wyższego prezbiterium, zamkniętego trójścienną lub półokrągłą absydą. Od połowy XVII w. zaczął się pojawiać układ trzyczęściowy z zaznaczoną kruchtą. Dzięki bogatej technice ciesielskiej do obiektów sakralnych wprowadzono łuki, podwieszane stropy, kolumny, pilastry³².

Drewno jako materiał konstrukcyjny i wykończeniowy stosowane jest do dziś. Podstawowe zasady konstrukcji pozostały te same, pojawiają się natomiast różne sposoby montażu i wykorzystania drewna. Obecnie najpopularniejszą metodą w budownictwie drewnianym jest technologia lekkiego szkieletu drewnianego (metoda szkieletowa), stosowana głównie w tzw. domach kanadyjskich, budowanych z elementów o dużym stopniu prefabrykacji. Równocześnie obserwuje się powrót do tradycyjnych metod konstrukcji wieńcowej z bali drewnianych³³. Niestety takowych w Szadku nie spotykamy.

Średnia powierzchnia użytkowa drewnianych budynków mieszkalnych w Szadku to 92,3 m², przy średniej wszystkich budynków mieszkalnych wynoszącej 99,5 m²³⁴. Budynki te są z reguły jednokondygnacyjne, ewentualnie z dostosowanym do celów użytkowych poddaszem. Jedyne budynki posiadające dwie kondygnacje znajduje się przy ul. Warszawskiej 4 w centrum miasta.

Rozmieszczenie budynków drewnianych w mieście

Szadek to małe rolnicze miasto, w którego strukturze przestrzennej większość powierzchni zajmują tereny rolnicze. Jego centrum, o miejskim

³¹ M. Kornecki, *Drewniane kościoły w Polsce i ich zagrożenia*, [w:] E. Okoń (red.), *Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*, Toruń 2005.

³² G. Strzelecki (red.), *Zabytkowe...*

³³ Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak, *Wiejska zabudowa drewniana, tradycja i współczesność*, [w:] W. Czarniecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo...*

³⁴ Dane według Narodowego Spisu Powszechnego, 2002.

charakterze zabudowy, znajduje się przy południowej granicy miasta. Pozostała zabudowa zlokalizowana jest się wzdłuż głównych dróg wylotowych w kierunku Łodzi czy Poddębic, i są to głównie zagrody gospodarskie.

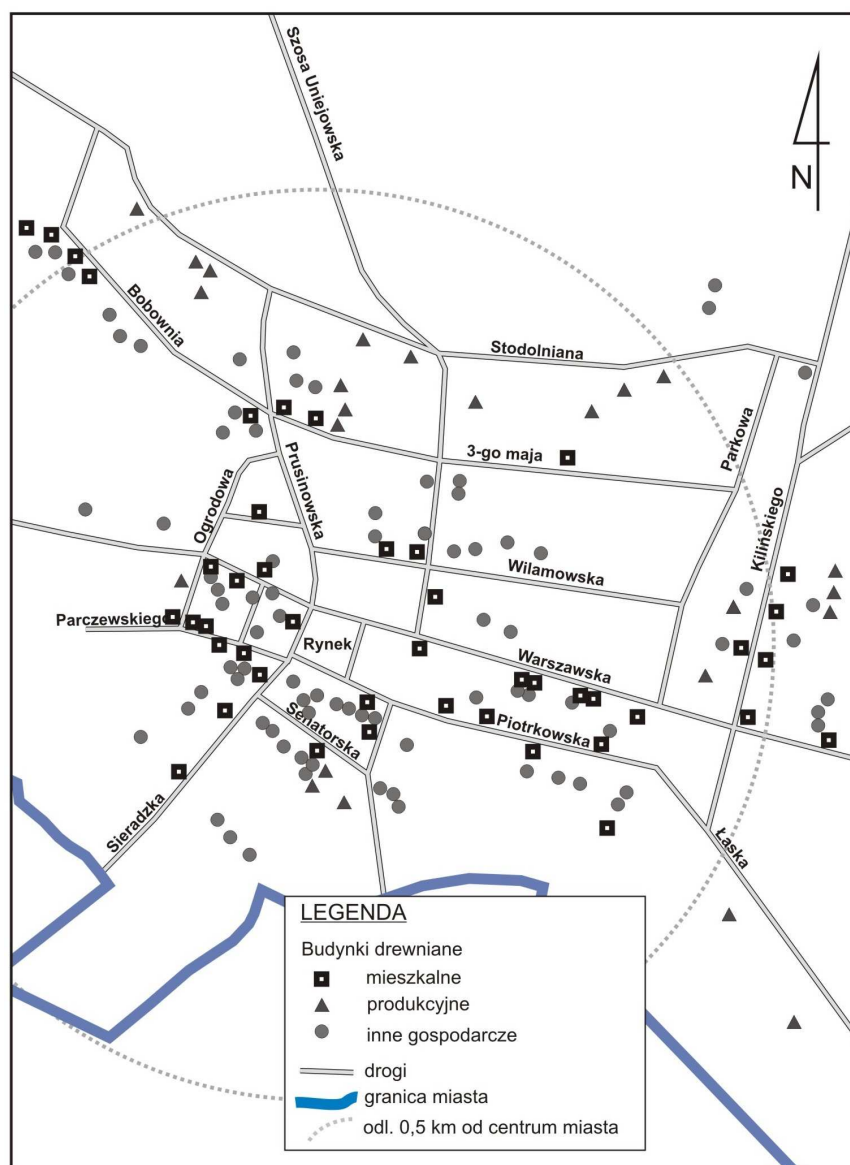
Zabudowa drewniana oraz jej funkcjonalnie zróżnicowane typy wykazują pewne obszary koncentracji. Głównym z nich jest centrum miasta o zabudowie małomiasteczkowej. W odległości 0,5 km od rynku zlokalizowanych jest 55% wszystkich drewnianych budynków, natomiast w odległości 1 km – 79%. Drugim obszarem koncentracji jest rejon ul. Osiny, gdzie na odcinku 2,5 km zlokalizowanych jest 18% wszystkich budynków drewnianych.

Drewniane budynki mieszkalne w większości również znajdują się w centrum miasta (67% w odległości 0,5 km od rynku, zob. ryc. 4). Jest to rejon ulic: Parczewskiego, Kościelnej, Sieradzkiej (12 domów), Piotrkowskiej, Warszawskiej (13 domów), Bobowni (4 domy) oraz Kilińskiego (6 domów). Poza centrum drewniane budynki mieszkalne spotkać można w rejonie ulic Osiny i Glinianki (15% wszystkich drewnianych budynków mieszkalnych). Najdalej oddalonym budynkiem od centrum miasta jest obiekt usytuowany tuż przy granicy z sołectwem Kobyla Miejska.

Spośród budynków gospodarczych na uwagę zasługuje rozmieszczenie tych o funkcji produkcyjnej, do której zaliczają się głównie stodoły. Obiekty te towarzyszą najczęściej gospodarstwom rolnym i zlokalizowane są głównie przy ul. Osiny. Jednak i w centrum można spotkać pewne skupiska tego typu obiektów – jest to strefa ul. Stodolnianej, w której rejonie znajduje się 13 drewnianych stodoł.

Wiek zabudowy drewnianej

Znaczna część drewnianej zabudowy Szadku pochodzi z XIX w. Według ewidencji nieruchomości Urzędu Miasta i Gminy Szadek, najstarszym zachowanym obiektem jest budynek gospodarczy, powstały ok. 1810 r., zlokalizowany przy szadkowskim rynku, pod numerem 9, pełniący funkcję handlowo-usługową. Z lat trzydziestych XIX w. pochodzą 2 budynki mieszkalne, położone przy ul. Warszawskiej 26 i 28. Pozostałe budynki, pochodzące z pierwszej połowy XIX w., zlokalizowane są również w centrum miasta. Na szczególną uwagę zasługuje budynek mieszkalny znajdujący się przy Szosie Uniejowskiej 4 – jest to jeden z niewielu obiektów z tego okresu, który w dużym stopniu zachował swą pierwotną formę oraz jest utrzymany w dobrym stanie technicznym (ryc. 2). Ponieważ w XIX w. drewno było popularnym budulcem, toteż wśród zachowanych do dziś budynków z tego okresu ponad 40% to obiekty drewniane (tabl.1). Także w pierwszej połowie XX w. wykorzystanie drewna wciąż było znaczące, zwłaszcza że budowa obiektu murowanego w tamtych czasach wymagała większych nakładów finansowych.

Ryc. 4. Rozmieszczenie budynków drewnianych w centrum miasta Szadek
 Źródło: opracowanie własne na podstawie ewidencji nieruchomości Urzędu Miasta i Gminy Szadek oraz badań terenowych, 2008–2009

Warto zauważyć wysoki udział w obecnej zabudowie miasta obiektów drewnianych, pomimo iż budynki drewniane ze względu na właściwości techniczne budulca szybciej ulegają erozji i zniszczeniu niż budynki murowane.

Tablica 1. Budynki drewniane miasta Szadek według okresu powstania, stan z 2009 r.

Okres powstania	Budynki		%
	ogółem	drewniane	
I połowa XIX w.	33	8	24
II połowa XIX w.	46	24	52
1900–1945	232	69	30
1946–1990	880	126	14
1991–2008	187	13	7
Razem	1 378	240	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie ewidencji nieruchomości Urzędu Miasta i Gminy Szadek, 2009.

Zabudowa drewniana z okresu powojennego, która przetrwała do dzisiaj, to 14% ogółu całej zabudowy miasta, w tym jedynie 7 budynków mieszkalnych. Należy jeszcze raz podkreślić, iż w okresie pierwszych dziesięcioleci po II wojnie światowej nie przywiązywano zbytnej wagi do tradycji i kultury, a często podejmowano kroki prowadzące do niszczenia objawów regionalizmu, którego ważnym elementem była zabudowa drewniana – zwłaszcza budownictwo mieszkalne – świadcząca o tożsamości i odrębności kulturowej danego obszaru. Popularyzowano inne poglądy na styl i formę, których wprowadzanie utożsamiano z postępem technicznym.

Po 1990 r. w Polsce zaznaczył się powolny powrót do budownictwa drewnianego. Trudno jednak taką tendencję dostrzec na terenie Szadku. W okresie ostatnich dwóch dziesięcioleci (po 1990 r.) powstało tu 13 budynków drewnianych, w tym tylko jeden mieszkalny (przy ul. Bobownia), w którym drewno stanowi jedynie element konstrukcyjny.

Ochrona zabudowy drewnianej

Szanse na przetrwanie zabudowy drewnianej zależą przede wszystkim od jej stanu technicznego. W Szadku stan większości obiektów drewnianych jest zły, a co najwyżej średni – kilka budynków jest w stanie ruiny. Choć zastosowanie drewna jako budulca pociąga za sobą konieczność regularnej konserwacji, to większość budynków od lat nie była poddawana remontom. Tempo i stopień degradacji budynku zależą od rodzaju materiału (drewna) użytego do budowy oraz od jakości wykonania izolacji przeciwwilgociowej, zastosowania odpowiedniej wentylacji i starannej konserwacji w trakcie użytkowania. Konsekwencją niewłaściwej eksploatacji obiektu, najczęściej związanej ze

wzrostem zawilgocenia, jest tzw. korozja biologiczna³⁵. Powodem wystąpienia takiej korozji mogą być nie tylko przyczyny techniczne, ale również biologiczne, takie jak: grzyby, pleśnie i owady (m. in. spuszczel, kołatek domowy oraz niektóre gatunki chrząszczy)³⁶. Budynki drewniane narażone są także na niszczenie ze względu na niską ich odporność ogniową.

W Szadku dość powszechnie ma miejsce zjawisko tzw. „śmierci technicznej” obiektów drewnianych, które nie nadając się do dalszej eksploatacji, w końcu zostają opuszczone przez mieszkańców. Na terenie miasta znajduje się 12 opuszczonych i nieużytkowanych budynków mieszkalnych. Innym wariantem, który możemy również nazwać „śmiercią techniczną” budynku drewnianego, jest jego gruntowna modernizacja i przebudowa (fot. 1), która najczęściej polega na otynkowaniu lub pokryciu budynku materiałem syntetycznym. Pozytywną konsekwencją tego typu działań jest podwyższony stan techniczny obiektu, jednak przyczynia się to do całkowitej zmiany charakteru i kolorytu obiektu. Czasami taka modernizacja wiąże się z dobudowywaniem fragmentu budynku (ganku, werandy), co z kolei prowadzi do zmiany kształtu pierwotnej jego bryły. W Szadku możemy znaleźć 10 budynków drewnianych, które w wyniku modernizacji (przeprowadzonej w różnych okresach) całkowicie zatraciły swój pierwotny wygląd. Do tego stopnia, iż rozpoznanie drewna jako surowca budulcowego, pod najczęściej „betonową maską”, staje się dość trudne.

Najgorszą z możliwych sytuacji jest doprowadzenie budynku do ruiny. Wówczas dalsze użytkowanie lub modernizacja staje się już niemożliwa i w konsekwencji budynek musi zostać rozebrany. Taki los spotkał wiele budynków drewnianych w Szadku, które z czasem znikają z przestrzeni miasta (fot. 2).

Drewniana zabudowa świadczy o tożsamości i odrębności kulturowej danego obszaru, i jako taka powinna podlegać ochronie. W praktyce konserwatorskiej, w Polsce, mówi się o kilku możliwych formach ochrony budownictwa drewnianego. Pierwszą z nich jest pozostawienie budynku na miejscu z zachowaniem dotychczasowego sposobu użytkowania lub zaadaptowanie go do nowej funkcji, odpowiedniej do charakteru danego obiektu, w celu skutecznego zabezpieczenia jego walorów zabytkowych. Innym sposobem uchronienia przed dewastacją jest przeniesienie budynku z zachowaniem dotychczasowego użytkowania w inne miejsce, ewentualnie do skansenu jako obiektu ekspozycji etnograficznej³⁷.

³⁵ Z. Mielczarek, *Budownictwo drewniane*, Warszawa 1994.

³⁶ E. Pudlis, *Drewno, surowiec wszechczasów*, Warszawa 2005.

³⁷ D. Balińska, *Przemijająca drewniana zabudowa Augustowa*, [w:] W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo...*

Fot. 1. Przykład zmiany fizjonomii budynku drewnianego w wyniku modernizacji, ul. Warszawska 26 (zdjęcie u góry wykonane w 1987 r., zdjęcie na dole w 2008 r.)
Źródło: Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Sieradz (zdjęcie u góry) oraz fot. autora (zdjęcie na dole)

Żaden z drewnianych budynków znajdujących się w Szadku nie jest wpisany do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ). Do 2003 r. prowadzona była przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków również ewidencja zabytków, w której znajdowało się 50 budynków drewnianych z Szadku, w tym 41 budynków mieszkalnych. Wynika z tego, iż prawie wszystkie budynki mieszkalne w mieście zostały wówczas uznane przez konserwatora za cenne. Do grupy tej zakwalifikowano również kilka stodoł z ul. Stodolnianej.

Obecnie ochrona zabytków znajdujących się na terenie gminy należy do obowiązków samorządu lokalnego. Powinien on dbać o *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie*, a także zapobiegać

zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków³⁸. Gminy ponadto winny uwzględniać zadania ochronne w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Temu zadaniu winien służyć dokument, zwany gminną ewidencją zabytków. Obecnie na takiej liście, sporządzonej w gminie szadkowskiej, znajdują się 23 drewniane budynki mieszkalne, zlokalizowane w granicach miasta.

Fot. 2. Nieistniejąca zabudowa drewniana w Szadku, zdjęcie po lewej stronie u góry: ul. Prusinowska 9, zdjęcie po prawej stronie u góry ul. Sieradzka 11, zdjęcie na dole: ul. Kilińskiego 28 (wyk. Pracownia Konserwacji Zabytków w Kielcach, 1987)

Źródło: Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Sieradz

³⁸ Ustawa z dnia 17 września 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, DzU 2003, nr 162, poz. 1568.

Uwagi końcowe

Choć zachowanie wartości kulturowych pozostaje jednym z podstawowych celów, które należy uwzględniać w planowaniu przestrzennym, znaczenie architektury drewnianej w kształtowaniu zagospodarowania przestrzennego współczesnych małych miast wydaje się niedoceniane. Zagadnienie ochrony drewnianych obiektów znajduje się na dalszym planie i nie jest postrzegane jako zadanie priorytetowe wśród działań podejmowanych przez lokalne władze. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak ukształtowanej w społeczności lokalnej świadomości, iż to właśnie w zachowanym do dziś budownictwie drewnianym kryje się prawdziwa tradycja architektury polskiej. Często w społeczeństwie małych miasteczek odczuwa się zafascynowanie wielkomiejskością, zabudowę drewnianą zaś traktuje się lekceważąco, jako przestarzałą, niepotrzebną, wymagającą „unowocześnienia” bądź wymiany na nową.

Tradycyjne obiekty drewniane ustępują miejsca budynkom murowanym, których pojawienie się w systemie zabudowy małego miasta często oznacza zanik regionalnych cech architektonicznych, charakterystycznych dla małomiasteczkowego krajobrazu. Wypieranie starej drewnianej zabudowy nierzadko wiąże się z brakiem dbałości o zachowanie jej historycznej linii poprzez odpowiedni kształt brył i dachów nowych domów. Domy jednorodzinne usytuowane są w cieniu zabudowy wielorodzinnej – tak jest w przypadku drewnianych domów znajdujących się przy ul. Warszawskiej, naprzeciwko których powstała w latach siedemdziesiątych XX w. wielorodzinna zabudowa blokowa.

Dbałość o zabudowę drewnianą powinna dotyczyć nie tylko pojedynczych obiektów, ale również całych układów przestrzennych, jak choćby drewnianej zabudowy magazynowej wzdłuż ul. Stodolnianej w Szadku. Jest jeszcze czas, żeby zatrzymać proces eliminacji zabudowy drewnianej z małomiasteczkowego krajobrazu Szadku, zabudowy stanowiącej dziewiętnastowieczne dziedzictwo kulturowe, które świadczy o dorobku wcześniejszych pokoleń i stanowi o specyfice przestrzeni miasta.

Bibliografia

- Balińska D., *Przemijająca drewniana zabudowa Augustowa*, [w:] W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004.
- Bogusz W., *Projektowanie architektoniczne i budownictwo regionalne*, Warszawa 1988.
- Borc Z., Niedźwiecka-Filipiak I., *Wiejska zabudowa drewniana, tradycja i współczesność*, [w:] W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004.

- Chlebowski B., Wawelski W. (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, Warszawa 1890.
- Ewidencja nieruchomości Urzędu Miasta i Gminy Szadek.
- Kornecki M., *Drewniane kościoły w Polsce i ich zagrożenia*, [w:] E. Okoń (red.), *Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*, Toruń 2005.
- Krassowski C. W., *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 1–4, Warszawa 1989.
- Krassowski C. W., *Początki osadnictwa i architektury drewnianej na ziemiach Polski*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. 32.
- Kufel-Dzierzgowska A., *Pradzieje sieradzkiego*, [w:] J. Śmiałowski (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.
- Lech J., *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, [w:] *Kultura wsi Polski środkowej w procesie zmian*, t. 2, „Prace i Materiały Muzeum Etnograficznego w Łodzi” 1979, Seria Etnograficzna, nr 20.
- Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.
- Mielczarek Z., *Budownictwo drewniane*, Warszawa 1994.
- Misiuk R., *Budownictwo drewniane okolic Białegostoku – szanse rozwojowe*, [w:] W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004.
- Strzelecki G. (red.), *Zabytkowe obiekty drewniane województwa łódzkiego: stan techniczny na przełomie XX i XXI wieku*, Łódź 2006.
- Olszak P., *O potrzebie budowy domów z drewna*, <http://www.stomasz.pl/>, 28 II 2009.
- Pudlis E., *Drewno, surowiec wszechczasów*, Warszawa 2005.
- Ruszczyk G., *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007.
- Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław 1980.
- Ustawa z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, DzU 2003, nr 162, poz. 1568.

TIMBER BUILDINGS IN SZADEK

Summary

Szadek had been built up with timber houses and wooden buildings across the ages, before the first brick constructions appeared two hundred years ago, and have become the dominant type of building.

Unfortunately, the remaining wooden construction that have not vanished and are the main existing evidence of former wood-based spatial development, are often considered

to be an unimportant leftover. As a result, very few timber constructions retained their original shape and character.

Today, timber buildings constitute 17 percent of Szadek's present area of the 1378 buildings in Szadek, 240 are made of wood, including 61 used for permanent accommodation.

Bad technical conditions and poor engineering quality are the main problem. In most cases it is described as bad or very bad. The lack of appropriate preservation procedures results in different types of erosion. Poor fire protection exposes the wooden objects to high risk of catching fire.

Timber construction have always been connected with cultural identity of regions and their unique features and attributes. Today, they are formally governed by local authorities and should be protected as they are an important element of Poland's tradition.